

S. Kornovenko, V. Telvak

AGRARIANISM AS A PEASANT-CENTRIC PHENOMENON OF THE COUNTRIES OF CENTRAL AND SOUTH-EASTERN EUROPE OF THE SECOND HALF OF THE XIX – FIRST THIRD OF THE XX CENTURY: ORIGINS AND ESSENCE

Introduction. The second half of the XIX – first third of the XX century is a unique period of European history. Despite the fact that it is relatively short in time, it is extremely saturated with various socio-cultural transformations. These changes concerned not only the revolutionary upheavals of the European continent, but also the emergence of previously unknown phenomena, such as agrarianism. Questions in tune with the topic of our research were partially reflected in Ukrainian and foreign historiography.

Purpose. At the same time, given the phenomenal nature of European agrarianism, its unparalleled influence on the history of Central and South-Eastern Europe in the second half of the XIX – first third of the XIX century, it is important to study the preconditions of its appearance and essence. Guided by this, the authors of the article aim to explore the origins of agrarianism, to reveal its ideological and theoretical content.

Methods. The authors used a socio-cultural approach, as well as general scientific principles of historicism, science, objectivity, etc.

Results. The authors substantiate that the reasons for the emergence of agrarianism were as follows. First, the conflict between industrial and agricultural civilizations, which clearly became apparent in the second half of the XIX – early XX century under the conditions of modernization of agrarian-industrial countries and economies and their transformation into industrial-agrarian or close to them with the corresponding value transformation. Secondly, the development of the political culture of the agrarian nations themselves, which at that time were Polish, Czechoslovak, Romanian, Bulgarian, Ukrainian, and so on. The political cultures of Polish, Czechoslovak, Romanian, Bulgarian, Ukrainian, and other peasants underwent value modernization. In our opinion, there has been a significant socio-cultural shift in the collective and individual political culture and consciousness of the peasants – the transition from indifferent political culture and consciousness to activist. Third, the objective laws of development of the actual agrarian civilization, the formation of a qualitatively different peasantry in its depths. In the case of Ukraine – the peasant-ideoman – an active subject of history. The peasants gradually began to realize themselves as a separate community of the then socio-cultural imperial space. The unifying value was the “Idea of the Land”, its distribution on fair, in their understanding, principles.

The authors single out the following main key ideologues of agrarianism: uniqueness and indisputable value for mankind of spiritual, moral, cultural and social properties inherent in the peasantry and its labor; recognition of the peasantry as a stratum capable of playing an independent role in political life; not a capitalist, but a “separate” peasant way of society development, preservation of private property – small peasant property as its optimal regional variant and the basis of social progress, as well as the idea of a peasant cooperative state; the superiority of agriculture and rural life over industry and the city, as well as the peasantry over other social groups; the peasantry – the agricultural strata – concentrates in itself the basic positive values and qualities of society, is the foundation of the stability of the state and the bearer of national identity, and the above-mentioned virtues must determine its political power.

The authors substantiate that in a broad sense, agrarianism of the second half of the XIX – first third of the XX century – is a holistic socio-cultural phenomenon, a phenomenon in the history of Central and Southeastern Europe in the second half of the XIX – first third of the XX century, due to objective-subjective-subjective factors that are the object of cognition. In a narrower sense, agrarianism is a system of peasant-centric ideas of various subjects of the socio-cultural space of Central and South-Eastern Europe in the second half of the XIX – first third of the XX century, their practical implementation. Concretizing a narrower understanding of agrarianism of the second half of the XIX – first third of the XX century, we state that it is a system of ideas about peasants, peasants about themselves, about the peasantry as an active subject of history, capable of independent state-building; component of domestic economic policy aimed at solving the agrarian/peasant issue; as the peasants’ self-awareness of themselves, as the peasant’s political culture and political consciousness, as the realization in practice of the peasants’ hopes and ideas about their just future; component of socio- and party-political thought.

Originality. The results of the research obtained by the authors are scientifically significant and new. They significantly expand and supplement previous knowledge about agrarianism.

Conclusion. The authors see the prospects of the research in the study of Ukrainian agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the period of the Ukrainian revolution of 1917 - 1921.

Key words: countries of Central and South-Eastern Europe, agrarian type of society, agrarianism, peasantry.

УДК 94:316.334.55](477)«1918»

DOI: 10.31651/2413-8142-2020-24-Malynovska-Malynovsky

Т. В. Малиновська

кандидат історичних наук, завідувачка відділу рідкісних видань наукової бібліотеки Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9336-9795>

Б. В. Малиновський

кандидат історичних наук, доцент
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО НА МЕЖІ ЛІТА Й ОСЕНІ 1918 РОКУ: СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ

Статтю присвячено вивченню ставлення українського селянства до уряду гетьмана Павла Скоропадського. Розглянуто період завершення заходів із формування гетьманської адміністрації в центрі й на місцях, час початку її повноцінного функціонування. Зазначено, що в останні місяці літа та в перші місяці осені 1918 року суспільні настрої в Україні поступово ставали дедалі сприятливішими для гетьманської влади. Більшість сільського населення схилилася до визнання її легітимною або, принаймні, не виявляла до неї ворожості. Адміністрація Української Держави доклала зусиль для того, щоб забезпечити для себе доброзичливе ставлення громадян: долала корупцію, вела боротьбу зі злочинністю, здійснювала заходи, спрямовані на задоволення економічних інтересів селянства. Пріоритети діяльності уряду були спрямовані на відновлення умов для безпечного, впорядкованого життя і відповідали прагненням мас. Антиурядова опозиція, яка, вдаючись до збройної боротьби, порушувала лад,

повертала країну до насильства й не могла запропонувати суспільству нічого порівняно з тим, що йому дав або мав намір дати гетьманський уряд, була позбавлена широкої суспільної підтримки.

Ключові слова: українське селянство, Українська Держава, гетьман Павло Скоропадський, суспільна думка, суспільні настрої.

Постановка проблеми. Наприкінці літа 1918 р. у Подільській губернії відбувся великий антиурядовий збройний виступ. Повстання розпочалося 14 серпня в селі Кукавка Могилівського повіту. Численна й добре озброєна група повстанців вирушила з Кукавки в рейд по селах, сподіваючись підняти селянство на збройну боротьбу проти адміністрації гетьмана Павла Скоропадського. Вимоги учасників повстання передбачали повалення гетьманського уряду, відновлення Української Народної Республіки, вигнання з України військ Центральних держав, винищення великих землевласників, здійснення земельного поділу на користь селян.

Однак сподівання повстанців за допомогою цих гасел збути маси не виправдалися. Участь у виступі взяли головним чином ті, хто його готував, і то не всі. Позбавлене підтримки населення, повстанське військо, зазнавши під час просування теренами Могилівського, Ямпільського й Брацлавського повітів кількох поразок від урядових сил, повернулося до району Кукавки й там 25 серпня було остаточно розбите австро-угорськими підрозділами. «Несочувствие массы самого населения к восстанию явилось причиной тому, что таковое не разрослось и не приняло широких размеров», – зазначалося у матеріалах слідства, проведеного українськими правоохоронними органами після придушення виступу [1, 5].

Крім повстання в Могилівському повіті, збройні виступи проти гетьманського уряду в серпні 1918 р. відбулись і в інших частинах України. Жодне з них не мало широкої суспільної підтримки і всі вони були придушені. Антиурядовий збройний рух кінця літа 1918 р. був потужним (загальну кількість його учасників оцінюють у 80 тис. осіб [2, 105]), але аніж не всенародним, основна частина населення залишилась осторонь від нього або навіть взяла участь у його ліквідації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чому ж так сталося? Адже повстанці були впевнені, що їх гасла й народні очікування збігаються. У наукових працях, присвячених історії протигетьманського повстанського руху, це питання зазвичай залишають поза увагою або, попри очевидність, твердять про наявність у протигетьманської збройної опозиції широкої опори в масах, пояснюючи неуспіх повстанців лише їх слабкістю перед військами Центральних держав. Тільки в деяких наукових роботах наведені дані про негативне ставлення селян до противників гетьманського уряду (зокрема, у статтях Н. Ковальнової та І. Еткіної [3, 16, 17; 4, 366, 367]).

Спираючись на повідомлення гетьманських урядовців про суспільні настрої в Україні другої половини 1918 р., можна з'ясувати позицію українського селянства щодо дій повстанців і щодо

політики уряду та відповіді на питання, чому антиурядова збройна боротьба влітку 1918 р., попри сподівання її ініціаторів, охопила сотні й тисячі осіб, а не мільйони. У цьому й полягає **мета нашого дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Очевидна відповідь на питання про те, що стримувало невдоволених гетьманським режимом людей від участі у спрямованих на його повалення діях, – це страх покарання. Антиурядові збройні виступи у травні й червні 1918 року були придушені з застосуванням жорстоких репресій і це вплинуло на суспільні настрої наступних місяців. «Население усвоило полученный урок», – писав у спогадах князь О. Голіцин, власник маєтку в Харківській губернії, голова комісії при міністерстві внутрішніх справ із підготовки закону про земське самоврядування [5, 475]. У селах, за словами О. Голіцина, відчували трепет: «У нас в Харькове ходил анекдот, что в деревнях достаточно водрузить на кол немецкую каску, чтобы внушить населению страх за невыполнение предписаний и распоряжений немецких воинских начальников» [5, 476].

Стверджуючи, що під владою гетьмана мешканцям України жилося добре («нормальные условия жизни, достаток, которым пользовалось население Украины, широкое развитие всех отраслей народного хозяйства»), О. Голіцин серед передумов політичної й економічної стабілізації виокремив ефективну охоронну діяльність військ Центральних держав («очистили все девять губерний Украины от большевиков, установили строгий порядок, поддерживали его неизменно до тех пор, пока не произошла революция у них на родине, сумели сразу внушить уважение населения к их распоряжениям и страх за послушание и обеспечили тем мир и спокойствие не только в городах, но и в деревнях») [5, 475].

Однак осторога була не єдиною й не головною причиною збереження лояльності. Більше значення, за спостереженням гетьманських урядовців, мало бажання мирного життя. Після жахів світової війни й потрясінь кризового періоду 1917 – початку 1918 р. більшість людей понад усе прагнула жити в безпеці, спокійно займатись буденними справами. Зазнавши лиха, суспільство навчилося цінувати порядок і громадянський мир. Підштовхнути маси до дій, пов'язаних із порушенням суспільного ладу, у середині 1918 р. було набагато важче, ніж у попередні роки.

Гасло «поглиблення революції» основну частину українського селянства вже не приваблювало. Навпаки, посилювалося жалкування за минулими часами. Стан речей, що існував за царя, коли діяли визначені норми й цих норм дотримувалися, коли влада поступово впроваджувала заходи з покращення становища селян, порівняно з революційним сум'яттям, виглядав дуже принадним. В атмосфері туги за минулим реставрагорський курс, запропонований народу України гетьманським урядом, у значній частині народу не лише не викликав неприйняття, а й знаходив підтримку.

Навіть та частина сільського населення, яка була вкрай незадоволена гетьманською владою, зазвичай не наважувалася вступати з нею у збройний конфлікт. Колишні військовослужбовці російської імператорської армії не для того в 1917 р. домагалися припинення війни (або й самовільно кидали фронт), щоб за кілька місяців знову стати до лав війська, на цей раз повстанського. Згідно з даними гетьманських службовців, задоволення своїх вимог вороже налаштовані до гетьмана представники селянства зазвичай очікували з боку сторонніх сил (більшовиків або Антанти), самі ж братись за зброю не поспішали.

За спостереженнями ад'ютанта Особливого відділу штабу гетьмана України полковника Григоровича, який влітку 1918 р. за дорученням керівництва відвідав Катеринославську й Харківську губернії, мешканці зазначених регіонів мали щодо гетьмана та його політики суперечливі думки.

Більшість становили ті, хто про продовження революційних перетворень і чути не хотіли, навпаки, прагнули повернути дореволюційні умови життя й підтримували гетьманський уряд, гадаючи, що він зможе забезпечити суспільно-політичну реставрацію («жаждет порядка и власти в какой бы то ни было форме, лишь бы их проявления были точны, ясны, тверды и больше чем охотно идут навстречу решительно всем мероприятиям правительства [Украинской] Державы [...] до предела утомлены предшествовавшими безначалием и отсутствием власти. Не все они являются сторонниками власти Пана Гетмана (например, низшие слои группы), но все готовы поддерживать ее всеми силами, чувствуя, что эта власть даст им и порядок, и законность, и отдых от большевистских переживаний»). До цієї групи належали всі, хто мав власність («так называемые “буржуазные элементы”»: интеллигенция, помещики, купцы, крестьяне – крупные и мелкие собственники, все, даже безземельные старики крестьяне, горожане и мелкие торговцы (лоточники)»).

Поміркоvanій більшості протистояла радикальна меншість – прихильники революційних партій. Ця суспільна категорія складалася переважно з промислових робітників, молоді й ветеранів світової війни – «главным образом (90 процентов) из фабричных рабочих, деревенской молодежи и бывших солдат из более молодых возрастов». Ці особи, за висновком Григоровича, становили значну загрозу для суспільства («развращенные банды, в большинстве случаев хорошо вооруженные, но недостаточно организованные, могущие служить хорошей пищей и пополнением для всевозможных, не организованных, большевистских выступлений но неспособных совершенно оказать мало-мальски серьезного сопротивления регулярным войскам»).

Між цими двома полярними спільнотами знаходилась ще одна. Її складали незаможні люди («низшие слои», «городской пролетариат»), піддатливі стороннім впливам («сильно подвержены влиянию наезжающих агитаторов, меняя свое настроение от обычно жаждущего твердой власти до резко революционной») [6, 2].

Спостереження Григоровича щодо розподілу суспільства на прихильну до гетьмана більшість і вороже налаштовану меншість збігалися з висновками інших гетьманських посадовців. Зокрема, керівник чернігівської губернської адміністрації М. Савицький у доповіді в МВС 12 липня зазначав: «Все население [Борзенского] уезда, как и везде, делится на два лагеря, стоящих на стороне принципа собственности и порядка, и на стороне большевиков и разбоя. Количество друзей порядка, конечно, больше, но они крайне напуганы и, боясь террора, не решаются открыто выступить против грабителей» [7, 243, 244].

Небажання людей брати до рук зброю, піддавати себе небезпеці, звісно, було вигідно владі – це зменшувало чисельність бунтівників. Але ця сприятлива для уряду обставина мала й зворотній бік. Вона означала: якщо влада гетьмана похитнеться, маси, загалом до нього прихильні, не стануть його боронити, більшість залишиться пасивною, буде вичікувати. Слабкість гетьманської держави у другій половині 1918 р. полягала не в тому, що в неї було багато ворогів, а в тому, що в неї не було багато відданих прибічників, готових вдатися до збройної боротьби.

Важливою складовою здійснюваної гетьманським урядом програми нормалізації суспільних відносин було відновлення великих господарств, раніше підданих руйнуванню. Представники влади зверталися до учасників погромів і земельних конфіскацій з закликами добровільно повернути власникам великих господарств їх майно й відшкодувати збитки. Новомосковський повітовий староста Х. Бойс-ав-Геннес, нагадуючи у своїй відозві до мешканців повіту про положення гетьманської «Грамоти до всього українського народу» (29 квітня 1918 р.), згідно з яким «безземельные будут удовлетворены за небольшие деньги с рассрочкой платежа», умовляв осіб, причетних до руйнування маєтків: «Войдите немедленно в соглашение с владельцами, пострадавшими от того, что Вы поддались на искушение и, послушав крикунов, воров и насильников, нарушили Божию заповедь “Не укради”» [8, 6].

Збираючи відомості про суспільні настрої, гетьманські чиновники переконалися у тому, що заклики до компромісу з поміщиками не залишалися безрезультатними. Поряд із селами, мешканці яких вперто не бажали розлучатися з привласненим майном, було багато таких, де погоджувалися на мирову. Чуже селяни віддавали неохоче й були, може, не проти заволодіти ним знову (за умови, що це буде безкарно), але в більшості випадків не хотіли заради цього майна вступати у збройну боротьбу з представниками влади.

Наголошуючи на відсутності в селян заколотних настроїв, проскурівський повітовий староста 3 вересня 1918 р. у листі до подільського губернського старости С. Кисельова стверджував: «Поголовное разоружение деревень давно уже произведено [...]. Все землевладельцы и арендаторы возвратились в свои имения и возобновили хозяйства, при чем ни в одном селе не было случая противодействия

со стороны крестьян. В большинстве случаев крестьяне возвратили землевладельцам разграбленный инвентарь и вошли в соглашение по поводу уплаты денег за разграбленное имущество, не достигнуто же соглашения лишь по тем имениям, где помещики запрашивают большие суммы и в тех случаях дела передаются на разрешение Земельно-Ликвидационной Комиссии. На совещании Начальников участков Державной Варты уезда, созванном мною 29 августа с. г., выяснено, что никаких выступлений со стороны крестьян не было, крестьяне везде признают новую власть и во всяком случае никаких недружелюбных выступлений против помещиков не делают» [9, 154, 155].

Подібною була ситуація й в інших регіонах України. Згаданий вище співробітник штабу гетьмана Григорович указував у своїй доповіді: «В некоторых местах Екатеринославской и Харьковской губ[ерний] крестьяне определенно заявляли, что они готовы выдать и оружие, и необходимые припасы [для вывозу в Центральні держави], но только представителям Украинской власти и там, где объезды волостей и сел (как например в Александровском уезде) производятся действительно Украинскими властями, почти совершенно нет враждебных выпадов со стороны крестьянства» [6, 1 зв.].

Характерною була також оцінка суспільних настроїв у Херсонській губернії, висловлена в доповіді директора Департаменту Державної варти П. Аккермана міністру внутрішніх справ (15 серпня 1918 року): «Хотя левыми социалистами-революционерами и ведется агитация, но таковая не встречает в массах сочувствия: положение выжидательное. Население, как бы отрезвляется и желает видеть в представителях власти на местах опору в праве и законе» [10, 46].

За відомостями представників влади, дрібних сільських власників більше турбували не спроби відібрати у них поміщицьке майно, а зазіхання на їх власні статки. Деякі поміщики, повернувшись після вступу в Україну австро-угорських і німецьких військ до своїх садиб, зруйнованих під час заворушень, створювали з найманців загони приватної варти або без відома української влади зверталися до військ Центральних держав і за допомогою цих сил (власної охорони та іноземних військових) примушували селян сплачувати компенсацію за завдану шкоду. Сума компенсації часто перевищувала дійсні збитки. Австро-угорські й німецькі війська крім того проводили ревізію збіжжя й інших продуктів, а також накладали великі штрафи за відмову здати зброю та за інші порушення. Іноді такі стягнення сягали величезних сум. Саме ці незаконні, свавільні практики викликали у селян найбільше обурення й створювали в їх середовищі підґрунтя для антиурядових настроїв.

Співробітник Особливого відділу Департаменту Державної варти Е. Летюхін після службового відрядження до Херсонської губернії рапортував своєму керівництву (20 липня 1918 р.): «Нельзя не отметить о вредных действиях некоторых земельных собственников, на народные массы, которые непомерными своими требованиями в возмещение

понесенных убытков терроризируют крестьян нанося ущерб столь необходимому в такой момент добровольному соглашению и это замечается по всей губернии. Некоторые землевладельцы приглашают Германские и Австрийские отряды и зачастую собираясь группами сами производят жестокие экзекуции, требуя взноса денег, возвращения зерна в таких колоссальных размерах, что сплошь и рядом является совершенно невыносимым для населения. Нельзя не отметить, что крупные землевладельцы не прибегают к таким мерам; что же касается мелких земельных собственников и особенно Немцев-Колонистов, то они пользуясь своим правом выжимают из населения громадные средства за понесенные убытки» [11, 47 зв., 48]. Щоб зміцнити своє становище й збільшити авторитет у суспільстві, зокрема й серед селян, уряд Української Держави мав використати подібні явища.

Наприкінці літа 1918 р. правоохоронна система Гетьманату зазнала значних змін, покликаних покращити її роботу. Нове керівництво міністерства внутрішніх справ на чолі з міністром І. Кістяківським і його заступником В. Рейнботом здійснило реорганізацію Державної варти, укомплектувало штат її співробітників, розробило для них службові нормативи [12, 180]. У серпні було видано інструкцію, що регулювала проведення правоохоронних акцій за участі військ Центральних держав й українських посадовців [13, 151, 152]. Також було вжито кроки, що мали покласти край самовільному здійсненню військами хлібозаготівлі. Ці починання мали позитивний результат, хоча повністю припинити самочинство іноземних військових так і не вдалося. Зокрема, й далі відбувалися самовільні ревізії, найбільші – в австро-угорській зоні дислокації, що дуже обурювало селян [7, 190, 196, 205, 211, 213, 221, 222].

Про зміст і наслідки вжитих міністерством заходів В. Рейнбот у спогадах писав: «Кистяковский и Рейнбот отстаивали точку зрения, что карательные экспедиции должны быть вовсе устранены или по крайней мере чтобы предпринимались по соглашению с уездными начальниками, которые лично или в лице своих помощников должны быть при отрядах [...]. Генерал Гренер [начальник штабу німецьких військ в Україні] согласился с доводами Кистяковского и Рейнбота. С этого времени карательные экспедиции почти прекратились. [...] Следует еще отметить, что [...] урегулирован был и порядок получения центральными державами продовольствия и некоторого сырья из Украины согласно мирному договору. Получение это в большинстве случаев шло [...] в первые месяцы гетмана по системе самоснабжения от населения и непосредственно из местных продовольственных складов с оплатой, правда, квитанциями. Такой способ осуществления договора влек за собою столкновение с населением, за ними кары и жестокое взаимное озлобление, а также уничтожал планомерность в деятельности Министерства продовольствия. Заинтересованные в упорядочении дела министры внутренних дел и продовольствия [...] обратились к ген. Гренеру, который по

их указанням дал циркулярное предписание, устанавливавшее безоговорочно за правило, чтобы ни один фунт продовольствия, ни один предмет снабжения не получался германскими частями или интендантством иначе, как по ордерам украинских органов Министерства продовольствия. Отныне конфликты были устранены» [14, 72, 73].

Усуваючи безлад, долаючи корупцію, гетьманська адміністрація зміцнювала підвалини свого урядування. Для все більшої кількості людей її перебування при владі ставало бажаним або, щонайменш, прийнятним. Павло Скоропадський зазначав у спогадах: «В сентябре и октябре месяце я был превосходно осведомлен, что делалось в левых украинских партиях. Должен сказать, что народ в своей большей части оставался совершенно спокоен [...]. У меня был небольшой, но прекрасно функционирующий аппарат, который мне давал вполне точные сведения о том, что делалось в самых низах народа, и там в общем было, совершенно ясно, обыкновенное недовольство некоторыми местными органами управления, но в общем, повторяю, ни озлобления, ни недовольства не было, лично я становился там популярным. Это достигалось именно тем порядком, который начал проникать и в деревню. Все те бесчинства, как со стороны деморализованной массы на селе, так и со стороны карательных отрядов, действующих вначале за свой страх, постепенно прекращались» [15, 292].

Повідомлення з регіонів, на яких ґрунтував свою думку гетьман, справді зображали благосну картину. Так, київський губернській староста П. Андріанов, здійснивши у вересні 1918 р. поїздку губернією, повідомляв міністру внутрішніх справ: «Місцеве населення, яке ще нещодавно виказувало співчуття повстанському руху і брало навіть у нього активну співучасть, після випадків суворої розправи з повстанцями вгамувалося і тепер прагне відновлення нормального трудового життя. Селяни сплачують добровільні [добровільно?] податки, збори і недоліки за колишній час, висловлюють готовність замірятися з поміщиками, повертають награване, платять за знищене майно. Лише невеликий відсоток населення ще вірить в перемогу більшовицьких задумів і вороже ставить до примиренного настрою широких мас. Встановлені більш радикальні засоби розвідки за сприянням нашої Державної варті і особливих агентів. Бандити відчули, що за ними стежать, і втратили колишній спокій. Досягнуто взаємодії між чинами Варті і Німецькими військами, що досить сприятливо впливає на встановлення порядку. Державна варта поступово конструється [...]. Загалом її роботу можна визнати доброю» [13, 155].

Покінчивши з порушеннями й зловживаннями, гетьманська адміністрація мала намір перейти до наступного етапу впорядкування суспільного життя – розпочати аграрну реформу на користь селянства. Мрію селян про добробут, забезпечений працею у власному господарстві, гетьманський уряд планував задовольнити поступово. Щойно отримавши владу, гетьман виконав одну з обіцянок, що спонукали дрібних земельних власників підтримати його як претендента на роль правителя України, –

відновив скасоване Центральною Радою право приватної власності на землю. Виконання іншої обіцянки – збільшити селянське землеволодіння – було відкладене до часу заспокоєння країни. Закон про примусове вилучення земель великих господарств і передачу їх селянам був готовий на початку листопада 1918 р. Його впровадження мало остаточно примирити гетьманський режим із частиною селянства, яка була невдоволена ним.

Отже, заклики до збройної боротьби не знаходили відгуку в основній масі сільського населення, оскільки гасла, які висували повстанці, або не відповідали прагненням більшості селян (вимога усупільнити землю, усіх зрівняти), або тією чи іншою мірою вже здійснювалися гетьманськими посадовцями (вимоги припинити свавілля й необґрунтовані репресії, наділити землею за рахунок неселянського землеволодіння). Своїми діями повстанці завдавали шкоди українському суспільству й Українській Державі, порушували лад і спокій, яких жадала більшість звичайних людей.

Пункт повстанської програми про необхідність усунення гетьмана від влади з огляду на те, що його режим начебто був русифікаторським і недемократичним, також не міг надихнути маси на боротьбу, бо їм це було неважливо. Селянська більшість була готова підтримати будь-який уряд, здатний забезпечити порядок і задовольнити вимоги щодо надання додаткової землі, незалежно від національного характеру цієї влади або ступені її відповідності стандартам демократії [16, 79, 80].

На початку осені 1918 р. гетьманська держава виглядала міцною й усталеною. «Ничто не предвещало надвигающуюся грозу и близкое крушение режима [...] все были далеки даже от мысли, что власть Гетмана недолговечна», – писав про цей час О. Голіцин [5, 474]. Сам П. Скоропадський вважав тоді, що біди вже позаду, що заснована ним держава збережеться й буде успішно розвиватися. «Он более чем когда-либо верил в свое дело», – зазначав у спогадах генерал П. Врангель, який у серпні 1918 р. мав із гетьманом кілька розмов [17, 108].

Основною причиною певного відчуження між гетьманським урядом і українським селянством урядовці вважали не вади своєї політики, а недостатню поінформованість суспільства про завдання й пріоритети цієї політики. Гетьману, на його переконання, більше за все шкодило те, що про його дійсну програму управління в народі знали мало й приписували йому задуми, яких він насправді не мав.

У мемуарах гетьман згадував про недоліки урядової інформаційної діяльності як про одну із своїх найсуттєвіших політичних помилок: «Скажу, что наше правительство в одной очень важной отрасли государственного управления было возмутительно слабо и бездарно. Я эту ошибку начал исправлять, но поздно. Я хочу указать на то, что народонаселение совершенно не было осведомлено о нашей работе. Пресса и какая-либо пропаганда совершенно отсутствовали. У меня это

дело совершенно не клеилось, несмотря на то, что я с первого же дня моего управления страной отдавал себе отчет в значении прессы и, вообще, правильной постановки пропаганды наших идей» [15, 219].

Упущення в сфері пропаганди й їх згубні наслідки були очевидними для усіх представників державної адміністрації, що вивчали суспільну думку. У своїй доповіді про суспільні настрої у Катеринославській і Харківській губерніях співробітник Особливого відділу штабу гетьмана Григорович писав: «На все издаваемое правительством [Украинской Державы] приказы и законы народ смотрит как на нечто преходящее, не имеющее цены. Но проистекает это не из упорного непризнания существующей власти, а, во-первых, из очень малой осведомленности народа в происшедшем и происходящих событиях и, во-вторых, из того, что только в очень недавнее время народ (в особенности в деревнях удаленных от административных центров) стал видеть воочию представителей теперь существующей власти [...]. Таким образом если бы явилась возможность шире оповещать население о всяких новых положениях и законах через посредство Украинской власти, чаще показываться в глаза массам дабы они действительно видели и чувствовали присутствие новой, теперешней власти, – власти твердой, о которой мечтает не менее $\frac{3}{4}$ населения – все это, не смотря на ведущуюся большевистскую пропаганду, значительно способствовало бы общему успокоению народа» [6, 1 зв.].

У пропагандистській війні гетьманська влада програвала своїм супротивникам, особливо більшовикам, які були дуже вправні в боротьбі за умі. У радянській Росії пропаганда була одним із головних стовпів влади. У доповіді міністру внутрішніх справ директора Департаменту Державної варті П. Аккермана (20 серпня 1918 року) зазначалось: «Нельзя не обратить внимания на действия большевистской власти в России, которая отлично сознала, что печатное слово все еще имеет неотразимое впечатление на малокультурные массы, каковыми являются русские рабочие и крестьяне и потому применяет систему пропаганды, путем издания соответствующих воззваний и разного рода прокламаций и листов, коими заклеены все стены и заборы в городах и селах». Керівник Державної варті пропонував робити те саме й у гетьманській державі – «засыпать всю Украину такими же воззваниями и листками чисто агитационного противобольшевистского характера, с указанием в популярных выражениях на то, что ныне существующая власть все силы кладет на восстановление нормального государственного порядка и гражданской свободы для населения Украины» [18, 230].

Можливо, доповідаючи про поступове заспокоєння села, гетьманські урядовці видавали бажане за дійсне, помилялися самі й вводили в оману своє керівництво (з гетьманом включно)? Однак свідчення сторонніх спостерігачів теж містили заспокійливі оцінки. Український суспільний діяч Є. Чикаленко, відвідавши у вересні 1918 р. свій

масток на Херсонщині, отримав від спілкування з селянами ті ж враження, що й представники гетьманської адміністрації.

Стосовно позиції селянства Є. Чикаленко зробив такі висновки:

- селянство було розколоте на дві частини – прихильників революції (незаможники, «голоота», а також колишні фронтовики, члени «солдатських комітетів», які власникам «загрожували одібрати все, бо вони на війні кров проливали, а буржуї дома наживались») та її противників (усі решта);

- господарям насамперед була потрібна міцна влада, здатна захистити їх самих і їх майно від будь-яких посягань («раді австрійцям і кажуть, що якби вони забарились на який місяць, то до весни [1918 року] солдатські комітети чисто розграбували б всіх [...], що коли, борони Боже, австрійці підуть собі, то зараз же не тільки економії, а й всіх маючих людей голоота розграбує і пустить димом»);

- власники господарств відчували тугу за часами, коли існували визначеність і стабільність («заможні кажуть, що за царя було лучче, бо тоді був якийсь порядок»);

- селяни найбільше турбували господарські справи, а всі інші питання, зокрема, питання про розвиток національної культури й національної державності, не мали для них великого значення («до України і всього українського ставляться байдуже, а большевицькі настроєна голоота, то й вороже, бо [гетьманська] Україна одібрала у них землю і заставила платити панам збитки, які пороблені селянами з дозволу і наказу большевицького уряду»);

- селяни, невдоволені відновленням великого землеволодіння, вітали би встановлення будь-якого режиму, аби тільки він погодився передати їм землю мажків (незаможна верства «сподівається, що знов прийдуть чи большевики, чи англічани і дадуть землю, звичайно, дурно, а заможніші покладають надії на те, що австрійці примусять панів продати їм землю, бо так казав німецький комендант») [19, 112, 113].

Висновки. В останні місяці літа й в перші місяці осені 1918 р. суспільні настрої в Україні поступово ставали дедалі сприятливішими для гетьманської влади. Більшість сільського населення схилилася до визнання її легітимною або, принаймні, не виявляла до неї ворожості. Заходи гетьманського уряду відповідали інтересам і потребам селянства. Адміністрація Української Держави долала корупцію й вела успішну боротьбу зі злочинністю. Завдяки зусиллям гетьманських урядовців в Україні відновлювалися умови для безпечного, впорядкованого життя. Уряд був готовий розпочати аграрну реформу, спрямовану на задоволення головної вимоги селянства – надати йому додаткові землі. Антиурядова опозиція, яка, вдаючись до збройної боротьби, порушувала лад, знову затягувала країну в насильство й при цьому не могла запропонувати суспільству нічого порівняно з тим, що йому дав або мав намір дати гетьманський уряд, була позбавлена значної суспільної підтримки.

Список використаної літератури та джерел:

1. Центральний державний історичний архів України (Київ). Ф.419, Оп. 1, Спр. 7307.
2. Тичина В.С. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році. Харків: Вид-во Харківського університету, 1968. 284 с.
3. Ковальова Н.А. Чернігівське повстання 1918 р.: спроба реалізації більшовицької ідеї селянської революції. Український селянин. 2019. Вип. 22. С. 15–19.
4. Еткіна І. Селянські повстання в Чернігівській губернії у 1918 р.: причини та спрямованість. Сіверянський літопис. 2018. № 1–2. С. 363–368.
5. Голицын А.Д. Воспоминания. Москва: Русский путь, 2008. 608 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2311, Оп. 1, Спр. 117.
7. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Справоздання губерніяльних старост і комісарів (1918–1920) / упорядкував В. Кавунник. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2017. 336 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2311, Оп. 1, Спр.4
9. Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877–1937) у документах епохи. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 286 с.
10. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Доповіді директорів департаментів та агентів (червень 1918 – січень 1922) / упорядкував В. Кавунник. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2019. 349 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1216, Оп. 1, Спр.77.
12. Дорошенко Д.І. Історія України 1917–1923 рр. Київ: Темпора, 2002. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. 352 с.
13. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. 462 с.
14. Гетман П.П. Скоропадський. Україна на переломі. 1918 год: Сборник документов. Москва: Политическая энциклопедия, 2014. 1087 с.
15. Скоропадський П.П. Спогади. Кінець 1917–грудень 1918. Київ; Філадельфія, 1995. 495 с.
16. Малиновський Б.В. Збройне протистояння в українському селі 1918 року (від Брестського миру до проголошення Директорії УНР). Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – С. 59–99.
17. Врангель П.Н. Воспоминания. Южный фронт (ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г.). Москва: Terra, 1992. Ч.1. 544 с.
18. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Київ, 2012. Т.1. Міністерство внутрішніх справ за доби УНР та Української Держави (1917–1920 рр.). 686 с.
19. Чикаленко Є. Щоденник. Київ: Темпора, 2004. Т. 2.(1918–1919). 464 с.
- uprisings in the Chernihiv province in 1918: causes and direction]. *Siveryans'kyj litopy's (Severyansky chronicle)*, 1–2, 363–368. [in Ukrainian].
5. Golitsyn, A.D. (2008). *Vospominaniya*. [Memories]. Moscow: Russian Way. [in Russian].
6. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine (n.d.)], coll. 2311, aids 1, fol. 117. [in Russian].
7. Kavunnik, V. (Ed.). (2017). *Arkhiv Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. Ministerstvo vnutrishnikh sprav. Spravozdannia huberniialnykh starost i komisariiv (1918–1920)*. [The Archives of the Ukrainian People's Republic. Ministry of Internal Affairs. Reports of provincial elders and commissars (1918–1920)]. Kyiv: Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies named after M.S.Hrushevskiy. [in Ukrainian, in Russian].
8. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine. (n.d.)], coll. 2311, aids 1, foll. 4. [in Russian].
9. Podil'skyi hubernskiy starosta Serhii Kyselov (1877–1937) u dokumentakh epokhy. [Podolsk provincial mayor Sergei Kiselyov (1877–1937) in the documents of the era]. (2016). Vinnytsia: Nilan-LTD. [in Ukrainian, in Russian].
10. Kavunnyk, V. (Ed.). (2019). *Arkhiv Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. Ministerstvo vnutrishnikh sprav. Dopovidi dyektoriv departamentiv ta ahentiv (cherven 1918 – sichen 1922)*. [Archives of the Ukrainian People's Republic. Ministry of Internal Affairs. Reports of directors of departments and agents (June 1918 – January 1922)]. Kyiv: Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies named after M.S.Hrushevskiy. [in Ukrainian, in Russian].
11. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine. (n.d.)], coll. 1216, aids 1, fol. 77. [in Russian].
12. Doroshenko, D.I. (2002). *Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr.* [History of Ukraine 1917–1923]. Vol. 2. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
13. Timoshchuk, O.V. (2000). *Okhoronnyi aparat Ukrainskoi Derzhavy (kviten–hruden 1918 r.)*. [Security apparatus of the Ukrainian State (April–December 1918)]. Kharkiv: University of Internal Affairs Publishing House. [in Ukrainian].
14. Hetman P.P. Skoropadsky, *Ukraina na perelome. 1918 god*. [Ukraine is at a turning point. 1918]: Collection of documents. (2014). Moscow: Political Encyclopedia. [in Russian].
15. Skoropadsky, P.P. (1995). *Sphody. Kinets 1917–hruden 1918*. [Memories]. The end of 1917 – December 1918. Kyiv; Philadelphia. [in Russian].
16. Malinovsky, B.V. (2017). *Zbroine protystoiannia v ukrainskomu seli 1918 roku (vid Brestskoho myru do proholoshennia Dyrektorii UNR)*. [Armed confrontation in the Ukrainian countryside in 1918 (from the Brest Peace to the proclamation of the Directory of the Ukrainian People's Republic)]. *Vijna z derzhavoyu chy` za derzhavu? Selyans'ky`j povstans'ky`j rux v Ukrayini 1917–1921 rokiv* (War with the state or for the state? Peasant insurgent movement in Ukraine 1917–1921). Kharkiv: Family Leisure Club, 59–99. [in Ukrainian].
17. Wrangel, P.N. (1992). *Vospominaniya. Yuzhnyiy front (noyabr 1916 g. – noyabr 1920 g.)*. [Memories. Southern Front (November 1916 – November 1920)]. Moscow: Terra. [in Russian].
18. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: podii, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017 rr.). [Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (1917–2017)] (2012). Vol.1. Kyiv. [in Ukrainian, in Russian].
19. Chikalenko, E. (2004). *Shchodennyk*. [Diary]. Vol. 2. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

References:

1. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv)]. (n.d.), coll.419, aids 1, fol. 7307. [in Russian].
2. Tychna, V.E. (1968). *Borotba proty nimetskykh okupantiv i vnutrishnoi kontrrevoliutsii na Ukraini u 1918 rotsi*. [The struggle against the German occupiers and the internal counterrevolution in Ukraine in 1918]. Kharkiv: Kharkiv University Press. [in Ukrainian].
3. Kovaleva, N.A. (2019). *Chernihivske povstannia 1918 r.: spoba realizatsii bilshovytskoi idei selianskoi revoliutsii*. [The Chernihiv Uprising of 1918: An Attempt to Realize the Bolshevik Idea of the Peasant Revolution]. *Ukrayins'ky`j selyany`n (Ukrainian peasant)*, 22, 15–19. [in Ukrainian].
4. Etkina, I. (2018). *Selianski povstannia v Chernihivskii hubernii u 1918 r.: prychny ta spriamovanist*. [Peasant

T. Malynovska, B. Malynovsky

UKRAINIAN VILLAGE IN SUMMER AND AUTUMN OF 1918: PUBLIC MOODS

Introduction. In August 1918, armed protests against the Hetman's government took place in different parts of Ukraine. The slogans of the participants in the uprisings provided for the overthrow of the hetman's regime, expulsion of the troops of the Central Powers from Ukraine, destruction of large landowners, and redistribution of land in favour of the peasants.

None of these uprisings had a broad social base, and they were all suppressed. The anti-government armed movement in the late summer of 1918 was powerful (the total number of its participants is estimated at 80,000 people), but by no means nationwide – the majority of population stayed away from it or even took part in government actions to eliminate it.

Why did this happen? After all, the rebels were sure that their slogans and people's expectations coincided. Based on the information of the hetman's officials about the public mood of the second half of 1918, it is possible to find out the position of the Ukrainian peasantry regarding the actions of the insurgents and government policy, to answer the question why the anti-government armed struggle in the summer of 1918, contrary to the expectations of its initiators, engulfed hundreds and thousands of people, and not millions. This is the **purpose** of the study.

Results. Fear of punishment is the obvious answer to the question of what kept people who were dissatisfied with the hetman regime from participating in the actions aimed at overthrowing it. However, caution was not the only or main reason for maintaining loyalty. The desire for a peaceful life was of greater importance. After the horrors of the world war and the upheavals of the crisis period of 1917 – early 1918, the overwhelming majority of people sought to live in safety most of all and to deal calmly with everyday life.

The slogan "deepening the revolution" no longer attracted the bulk of the Ukrainian peasantry. On the contrary, regret for the past was spreading. The state of affairs that existed under the tsar, when certain norms were in effect and these norms were adhered to, when the authorities gradually introduced measures to improve the situation of the peasants, looked very attractive in comparison with the revolutionary turmoil.

Even that part of the rural population, which was extremely dissatisfied with the hetman's power, did not dare to enter into an armed conflict with it. Representatives of the peasantry, hostile to the hetman, usually expected the realization of their aspirations from outside forces (the Bolsheviks or the Entente), but they themselves were in no hurry to take up arms.

The unwillingness of people to take up arms, to expose themselves to danger, of course, was beneficial to the authorities – it reduced the number of rebels. But this circumstance, favourable for the government, had a downside. It meant that if the power of the hetman was shaken, the masses, which were generally supportive of him, would not defend him, the majority would remain

passive and would wait. The weakness of the hetman state in the second half of 1918 was not that it had many enemies, but that it did not have many faithful supporters.

At the end of the summer of 1918, the Hetmanate's law enforcement system underwent significant changes to improve its work. The leadership of the Ministry of Internal Affairs reorganized the State Guard (police), staffed its staff, and developed service standards for them. These initiatives had a positive result. By eliminating chaos and overcoming corruption, the hetman's administration strengthened the foundations of its government. For more and more people, its stay in power became desirable or at least acceptable.

Having put an end to violations and abuses, the Hetman's administration intended to move on to the next stage in improvement of public life – to begin land reform in favour of the peasantry. The law on forced seizure of lands from large farms and their transfer to the peasants was ready in early November 1918. Its implementation was to finally reconcile the hetman's regime with the part of the peasantry opposed to it.

Thus, calls for armed struggle did not resonate with the majority of the rural population, since the slogans put forward by the insurgents either did not meet the aspirations of the majority of peasants (demand to socialize the land, to equalize everyone), or to some extent had been already carried out by hetman officials (demands to stop arbitrariness and unjustified repressions, to allot land at the expense of non-peasant land tenure). By their actions, the insurgents harmed Ukrainian society and the Ukrainian state.

The point of the insurgent program about the need to remove the hetman from power since the regime seemed to be russificationist and undemocratic, could not inspire the masses to fight, because it did not matter to them. The peasant majority was ready to support any government capable of maintaining order and meeting the demands for additional land, regardless of national nature of that power or the degree to which it met the standards of democracy.

Conclusions. In the last months of summer and in the first months of autumn 1918, public mood in Ukraine gradually became more and more favourable to the hetman's government. The majority of rural population was inclined to recognize it as legitimate, or at least was not hostile to it. The governing bodies of the Ukrainian state overcame corruption, waged a successful fight against crime, and carried out measures aimed at satisfying the economic interests of the peasantry. The purpose of the government's activity – to restore the conditions for a safe, orderly life in Ukraine – was in line with society's aspirations. The anti-government opposition, which, by resorting to armed struggle, disturbed the order, returned the country to a situation of violence and at the same time could offer nothing to the society compared to what the hetman's government had already given or intended to give, was deprived of mass support.

Keywords: Ukrainian peasantry, the Ukrainian State, Hetman Pavel Skoropadsky, public opinion, public mood.